

Dziubiński, Andrzej

"The Life of Saladin : From the Works of Imad ad-Din and Baha ad-Din", Sir Hamilton Gibb, Oxford 1973 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 65/3, 560-562

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

odszedł w nim od zasady „czystej” biografii na rzecz krótkiej, ale trafnej oceny całokształtu rządów Septimiusza Sewera, jego głównych osiągnięć i reform. Autor podsumował zasadniczą tezę pracy o dojściu do władzy afrykańskiego cesarza jako przykładzie awansu arystokracji tej najbogatszej prowincji Zachodu („*The accession of Septimius was a symptom not a cause of the rise of the Africans, which had begun long before*”, s. 282). Oceniając pozytywnie reformy wojskowe Sewera, Birley określił je słusznie jako nie tak bardzo „rewolucyjne”, jak dotąd mniemano, nie było zwłaszcza zbyt gwałtownego przewrotu w składzie etnicznym wojsk, całkowitej eliminacji mieszkańców Italii. Zasadniczą i bardzo cenną innowacją było tworzenie przez Sewera zaczątków armii rezerwowej poprzez zgromadzenie w centrum Italii znacznej liczby wojsk — ponad 30 tys. żołnierzy (legio II Parthica w Albanum, powiększone znacznie *cohortes praetoriae* i *urbanae*, wreszcie *equites singulares*)⁸. Ideę tę rozwinął dopiero cesarz Gallienus. Nie można się natomiast zgodzić z konkluzją autora o konsekwentnym kontynuowaniu przez Sewera linii polityki Pertinakska i Marka Aureliusza (s. 289). Wiąże się to z już wspomnianym niezrozumieniem przez Birleya polityki społecznej Pertinakska, która z pewnością odbiegała od idei senatorskiego cesarza, jakim był M. Aureliusz. Możliwy raczej uznać, że Pertinaks nawiązywał do społecznej polityki Hadriana.

Recenzowaną pracę kończą 3 aneksy, z których szczególnie cenny jest III: „*Septimius Severus and The Africans*” (s. 327—358). Birley starał się wykazać, że Septimiusz Sewerus konsekwentnie opierał się na senatorach i ekwitach pochodzenia afrykańskiego, do których miał największe zaufanie, powierzał im zwłaszcza najbardziej odpowiedzialne stanowiska militarne. Drugie miejsce po „Afrykańczykach” zajmowali ludzie pochodzący z Syrii, powiązani z rodziną Julii Domny. Jak w całej pracy i swych wcześniejszych artykułach Birley wykazał w tej partii książki doskonałą znajomość prozopografii.

Pracę uzupełnia bogata i wszechstronnie zestawiona bibliografia (s. 361—375) oraz indeks — głównie osób (s. 377—398). Przypisy — jak często w opracowaniach brytyjskich — są bardzo zwięzłe, choć wykazują dużą erudycję autora. Szkoda, że częste powoływania się na inskrypcje nie znajdują odpowiednich adnotacji w przypisach.

Praca A. Birley'a o Septimiuszu Sewerze na pewno pozostanie długo podstawową pomocą dla wszystkich interesujących się dziejami rzymskimi na przełomie II/III w. n.e.; budząc zainteresowanie dla samej osoby cesarza i jego epoki, pozostawia jednak wiele problemów bez odpowiedzi, pole do działania dla innych badaczy.

Maria Jaczynowska

Sir Hamilton Gibb, *The Life of Saladin. From the Works of Imad ad-Din and Baha ad-Din*, Clarendon Press, Oxford 1973, s. 76.

Książka wybitnego orientalisty Sir Hamiltona Gibba o życiu Saladyna (1138—1193) jest zmodyfikowaną wersją wcześniej napisanego przezeń rozdziału pt. „Saladin” do wydanej w Stanach Zjednoczonych przez K. Settona „*History of the Crusades*”. Autor pomijając świadomie dziedzinę administracyjno-gospodarczą działalności wybitnego Ajjubity, kreśli jego wizerunek jako polityka i wodza. Nie wkracza więc w szerokie zagadnienia ustrojowe ówczesnych państw Zangidów w Iraku, Nurydów w Syrii, Fatymidów a potem Ajjubitów w Egipcie.

⁸ W partii tej A. Birley podsumował tezy nowego artykułu E. Birley'a, *Septimius Severus and the Roman Army*, „*Epigraphische Studien*” 8 [Bonn 1969], s. 63—82. Podobne tezy wysunął nieco później R. E. Smith, *The Army Reforms of Septimius Severus*, „*Historia*” XXI, 1972, 3, s. 481—499.

Gibb na początku książki przeprowadził krytyczny rozbiór źródeł opierając się na opublikowanym w czasopiśmie „Speculum” w 1960 r. artykule pt. „The Arabic Sources for the Life of Saladin”. Wykorzystał głównie dwie kroniki arabskie: „Al Bark asz Szami” pióra Imad ad-Din al Isfahaniego (1125—1201) oraz „An Nawadir as sultanijja wa al Mahasin al Jusufija” autorstwa Baha ad-Din ibn Szaddada (1145—1234). Często zestawia z nimi bardziej znanego historykom Izz ad-Dina ibn al Atir (1160—1234).

Kronikarze ci, piszący z różnych pozycji politycznych i osobistych, grzeszący panegirycznym charakterem narracji, różnie oceniali postępowanie prywatne i posunięcia polityczne Saladyna. Ułatwia to w pewnym stopniu analizę historyczną postaci. Tym bardziej, iż wiadomo dokładnie kim byli piszący. Dzieło Ibn al Atira, „Al Kamil fi at Tarich” cieszyło się zawsze dużą sławą, ponieważ jako historia powszechna świata islamu jest źródłem wszechstronnym, obejmuje też wszystkie wyprawy wojenne Saladyna. Ibn al Atir był związany sympatią z atabegami zangidzkimi z Mosulu w Iraku, którym pisał raczej panegiryki niżeli historię („Tarich ad dawla al Atabakija”), a więc z głównymi przeciwnikami Saladyna. Ibn al Atir posiłkował się co prawda kroniką Imad ad-Dina al Isfahaniego, ale dał złośliwą interpretację wielu faktów z życia Ajjubity, dodawał też propagandowe dopiski. Nie wszystkie jego krytyki były pozbawione podstaw, należy bowiem pamiętać, że Imad ad-Din jako człowiek blisko związany z Saladynem, był z kolei bezkrytyczny w ocenie swojego władcy. Tak więc zgromadzony u Ibn al Atira materiał polemiczny jest pierwszorzędnym źródłem do poznania nie tylko tej strony osobowości Saladyna, której nie chcieli przekazać jego gloryfikatorzy, ale jest także przyczynkiem do poznania etyki i moralności muzułmańskiej XII—XIII wieku.

Prawie jedynym źródłem do wczesnego okresu życia Saladyna jest kronika szyty z Aleppo Ibn Abi Tajji. Był on wrogo usposobiony do atabega Nur ad-Dina, syna Zangiego, sprzyjał natomiast wyraźnie sunnicie Saladynowi. Szczytowe lata sukcesów Saladyna walczącego z Krzyżowcami, skreślił Baha ad-Din ibn Szaddad, wieloletni *kadi al askar*, czyli sędzia wojskowy, w pewnym zaś okresie sekretarz sultański. Jak podkreśla Gibb, znamienity jest nieoficjalny ton kroniki, ponieważ autor pisał o sultanie nie tyle jako o swoim władcy, lecz jak o przyjacielu. Pisał on bezkrytycznie, chociaż nie tworzył kultu bohatera; z kart jego kroniki przebija niekłamany podziw dla prawości charakteru sultana. Zresztą wysokie zalety etyczne Saladyna, który swoim postępowaniem odcinał się np. od niepotrzebnego okrucieństwa Ryszarda Lwie Serce, znalazły odbicie również w pieśniach i poezji średnio-wiecznej Europy.

Dzieło Baha ad-Dina uzupełnia wymieniony w tytule książki inny sekretarz (*katib*) Saladyna (od 1175 r.), Imad ad-Din. Napisał on siedem diariuszy, z których ocalały do naszych czasów tylko dwa, tudzież osobne dzieło o kampaniach wojennych z lat 1187—1193 pt. „Al Fath al Kussi fi al fath al Kudsi”. Ocalał też wyjątek z brakujących lat, w odpisach innego kronikarza Abu Szamy z XIII w. Imad ad-Din był jednym z największych stylistów swoich czasów jak stwierdza Gibb, podkreślając, że rzadko zdarza się, aby ścisła materia historyczna pozostawała w zgodzie z kwiecistością stylu. Potwierdzeniem ścisłości Imad ad-Dina są kroniki arcybiskupa Wilhelma z Tyru i Ernula zgodne w wielu szczegółach z opisami muzułmańskiego dziejopisa.

Gibb wykorzystał listy i dokumenty saladynowego wezyra w Egipcie, a zarazen i przyjaciela, Al Kadiego al Fadila. Posłużył się także wspomnianą kompilacją Abu Szamy, wzmiankami w „Rihla” andaluzyjskiego podróżnika Ibn Dżubajra (zm. w 1217 r.), księgą egipskiego urzędnika Ibn Mummatiego oraz dwoma kronikami Aleppo i Syrii spisanyymi w następnym pokoleniu przez Ibn al Adima i Ibn Wasila.

Omówiłem szerzej źródła użyte przez autora, bowiem są one mniej znane niż czyny bohatera książki, spopularyzowane dostatecznie przez europejską historiografię dotyczącą III krucjaty i Królestwa Jerozolimskiego.

Saladyn będąc z pochodzenia Kurdem z Takrit nad Tygrysem, gdzie urodził się w 1138 r., nazywał się w rzeczywistości Salah ad-Din Jusuf ibn Ajjub. Dzieciństwo spędził m.in. w Baalbeku, gdzie jego ojciec był gubernatorem w służbie atabega Zangiego. Za panowania syna Zangiego, Nur ad-Dina, w 1164 r. Saladyn towarzysząc swemu wujowi Szirkuhowi w wyprawie do Egiptu rozpoczął faktycznie karierę polityczną. W wyniku sprzyjających okoliczności, w 1169 r. został wezyrem kalifa fatymidzkiego Al Adila. Dążąc do obalenia z jednej strony szytyzmu w Egipcie, z drugiej strony zmuszony stawić czoła Nur ad-Dinowi z Syrii, spod którego zwierzchnictwa się wyłamał, Saladyn w wyniku paru kampanii wojennych stał się po 1175 r. panem Egiptu, Syrii i Hidżazu. Do 1185 r. podporządkował sobie górną Mezopotamię realizując główny cel strategiczny, okrążenie Królestwa Jerozolimskiego. Gibb drobiazgowo opisuje rozgrywające się wydarzenia polityczne i nieustanne walki z Nurydami, Frankami, ismailitami Starca z Gór itd. podkreślając, iż muzułmańscy rywale Saladyna nie dostrzegali w jego działaniu celu nadrzędnego, jakim był ogólny interes islamu, tj. także wyparcie krzyżowców z Palestyny.

Oryginalne uwagi czyni Gibb w związku ze słynnym zwycięstwem Saladyna nad wojskami chrześcijańskimi pod Hattin w dniach 3—4 lipca 1187 i innymi zwycięstwami w tej kampanii. Otóż według niego powszechnie przyjęty w historiografii muzułmańskiej i europejskiej sąd o wybitnych wojskowych zdolnościach dowódczych Saladyna polega na nieporozumieniu. Zdaniem Gibba sułtan zawdzięczał sukcesy raczej swemu zmysłowi organizacyjnemu i politycznemu, potrafił umiejętnie zmobilizować posiadane w dyspozycji siły i odpowiednio rozegrać poszczególne kampanie. Sprzyjała mu również ówczesna słabość państwa krzyżowców.

O wielkim rozmachu politycznym Saladyna świadczą m.in. chęć współpracy z marokańskimi Almohadami, którym proponował zablokowanie drogi morskiej krzyżowcom. Almohadzi nie odpowiedzieli jednak na apel Wojny Świętej.

Książka Gibba jest interesującym studium niezwykle ważkiego i skomplikowanego politycznie okresu w dziejach Bliskiego Wschodu. To, że monografia oparta jest na źródłach arabskich, ma dodatkowy walor dla historyków nie znających tego języka. Należy jednak żałować, że autor ograniczył się do faktów ściśle związanych z Saladynem, a pominął sprawy gospodarcze. Znajomość podstaw gospodarczych (finansowych) ajjubidzkiego państwa pozwoliłaby w wielu wypadkach lepiej zrozumieć motywy sułtańskiego działania.

Andrzej Dziubiński

Gernot von Grawert May, *Das staatsrechtliche Verhältnis Schlesiens zu Polen, Böhmen und dem Reich während des Mittelalters. (Anfang des 10. Jahrhunderts bis 1526)*, Aalen 1971, s. XXVII, 1969.

Zadaniem dysertacji doktorskiej pisanej pod kierunkiem prof. H. Thiem, było ukazanie związków Śląska z trzema państwami rozciągającymi swą władzę w różnych czasach nad jego terytorium. Autor podał w swej pracy poprawnie fakty historyczne, a także, co zasługuje na podkreślenie, zebrał ogromną literaturę polską i czeską, choć nie potrafił z niej należycie skorzystać. Praca ogranicza się do zagadnień państwowo-prawnych pozostawiając poza zasięgiem zainteresowań związki gospodarcze, społeczne, kulturalne. Nie interesował go też system administracyjny, ani ustrój społeczny i prawny badanego regionu, chociaż zwrócenie na nie uwagi mogłoby wiele wyjaśnić. Zamiast wszechstronnego przebadania problemu przynależności państwowej Śląska, dał autor przegląd formalnych zmian władzy zwierz-